

GÜNEY KAFKASYA ŞEBBENDERLİK RAPORLARINDA ERMENİ MESELESİ

Dr. Telman NUSRETOĞLU*

Öz

Osmanlı Arşivleri, Kafkasya bölgesi dâhil olmakla, dünyanın pek çok coğrafyasının hafızası durumundadır. Hem Güney Kafkasya hem de Osmanlı tarihi açısından en az araştırılmış konulardan biri de kuşkusuz Devlet-i Aliye'nin Rus işgali sonrası açmış olduğu diplomatik temsilcilikler yoluyla özellikle XIX. asrın ikinci yarısından sonra bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili şebbenderliklerin hazırladıkları raporlar, değerlendirmeler, çeşitli konularla ilgili İstanbul'a gönderdikleri bilgilerdir. Bu raporların önemli bir kısmını Ermeni meselesi, ayrılıkçı Ermeni komite ve cemiyetlerinin Çarlık rejimi tarafından da desteklenen faaliyetleri teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti Kafkasya'daki ilk Başşebbenderliği'ni 1851 yılında Kafkasya Genel Valiliği'nin de merkezi konumunda olan Tiflis'te açmış, daha sonra petrol ve sanayi merkezi Bakü, liman şehri Batum, 1877-78 Rus-Osmanlı savaşıyla birlikte işgal edilen Kars, Revan ve Poti'de de yeni şebbenderlikler açılmıştır. Makalede bu şebbenderlik raporları esasında Ermeni meselesinin muhtelif boyutları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Şebbenderlikler, Osmanlı ve Güney Kafkasya, Ermeni Meselesi.

The Armenian Issue In Southern Caucasus On The Reports Of Consulate

Abstract

The Ottoman Archives can be considered as memory for many countries around the world, including the Caucasus region. One of the least researched subjects in terms of both South Caucasus and Ottoman history is undoubtedly the reports, evaluations and information sent to Istanbul by the Consulate about the developments in the region, especially after the second half of the 19th century, through the diplomatic missions opened by the State of Aliye after the Russian invasion. The significant part of these reports consists of the Ar-

Geliş Tarihi: 06 Mayıs 2021 - Kabul Tarihi: 24 Mayıs 2021.

Atıf Bilgisi: Telman Nusretoğlu, "Güney Kafkasya Şebbenderlik Raporlarında Ermeni Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129, Sayı: 254, İstanbul 2021, s. 119-134.

* Titri Hazar Üniversitesi Öğretim Üyesi, t.nusretoglu@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0533-2429.

menian Issue and the activities of the separatist Armenian committees and societies supported by the Tsarist regime. The Ottoman Empire opened its first Consulate general in the Caucasus in 1851 in Tblisi which was the center of the Caucasus occupation administration. Afterwards new Consulates were opened in Baku (the center of petrol and industry), Batumi (the port city) Kars (the city which was occupied after 1877-1878 Russian-Ottoman war), Revan and Poti. In this article it is aimed to enlighten the Armenian Issue in different dimensions on the basis of reports of these Consulates.

Keywords: Consulate, Ottoman And Southern Caucasus, The Armenian Issue.

Giriş

Asırlar boyu geniş coğrafyalarda hâkimiyet kurmuş Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan farklı dil, din ve kültürden olan milletleri adalet ve hoşgörüle yönetmiştir. Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının önemli bir kısmını teşkil eden Ermeniler yüzyıllar boyunca Devlet-i Aliyye'deki ekonomik refah, dil ve din özgürlüğü, ana dilde eğitim imkânı, mal ve mülkiyet dokunulmazlığından en fazla faydalanan, hatta Hristiyan tebaa içinde imtiyazlı statü elde eden bir millet olmuştur. XVIII. yüzyıldan başlayarak Avrupa devletleri Osmanlı'nın gerileme sürecinden yararlanarak imparatorluk topraklarını ele geçirmek için aktif yayılmacılık politikası izlemeye başlayınca Hristiyan tebaaya, özellikle Ermenilere yönelik emperyal projeler de devreye sokulmuştur. 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı Devlet-i Aliyye'nin yenilgiyle neticelenince toprak kayıplarıyla beraber ağır şartlar içeren Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalanmıştır. O sırada Ermeni Patriği Nerses Varjabedian başkanlığında toplanan Ermeni Meclisi'nin de kendi devletine ihanet ederek Rus ordusunu kurtarıcı gibi kabul edip Rus Çarı'na başvurduğu malumdur. Osmanlı Devleti zor jeopolitik koşullar altında Yeşilköy'ün akabinde imzaladığı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Ermeniler konusunda ıslahat yapma sözü verince mesele Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin Osmanlı iç siyasetine müdahale aracına dönüşmüş, Anadolu'da açılan misyoner okulları ve Ermeni kiliseleri zararlı faaliyetlerinde odağı haline gelmiştir.¹ Kiliseler, Ermeni komite ve cemiyetleri emperyal etno-demografik proje doğrultusunda sadece Anadolu'da değil, Rusya-Azerbaycan Hanlıkları ve sonrasında başlayan Rusya-İran Savaşı Çarlık ordusunun zaferiyle bitince Güney Kafkasya'da da ön plana çıkmaya başlamış, Rus ordusunda görevli Ermeni asıllı general ve subaylar bölgenin işgalinde aktif rol üstlenmiştir.

Tarih boyu Kafkasya, İran ve Anadolu'daki Ermeni kiliseleri dini vazifelerini icra etmenin yanında Ermeni millî kimliğinin muhafazası ve Ermeni birliğinin temini istikametlerinde merkez rolünü üstlenmiştir. Denizden denize (Hazar'dan Karadeniz'e) Ermenistan (Tsoviç tsov Hayastan) kurulmasını öngören Hay Dat (Ermeni Davası) doktrininin Ermenilerin millî bilincinde korunması ve yaşatılmasında Ermeni Kilisesi'nin müstesna yeri olmuştur.²

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara 2001.

² Hatem Cabbarlı, "Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 45, Ankara 2013, s. 45.

Güney Kafkasya'daki Ermeni kiliselerine bağlı legal ve illegal komitelerin faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin bölgede açtığı şebenderliklerin dikkat merkezinde olmuş ve bu konulardaki gelişmelerle ilgili Osmanlı Devleti'ne sürekli ayrıntılı malumatlar sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Tiflis Başşebenderi Behçet Efendi ve hanımı Maria Behçet'in 23 Ekim 1876 gecesi evlerine girilerek öldürülmeleri Ermeniler tarafından Türk diplomatlara karşı işlenmiş ilk terör eylemi olma özelliğini de taşımıştır.³

1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra milliyetçi Ermeni örgütleri, bu örgütleri organize eden din adamları ve toplumun ileri gelenlerinin, hem Güney Kafkasya'nın Müslüman-Türk ahalisine hem de doğrudan Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanca faaliyetlerine karşı tedbirler almak ve gelişmelerle ilgili Osmanlı Devleti'ni bilgilendirmek Şebenderliklerin esas mesaisini oluşturmaya başlamıştır. Rusya, ordusunda görev yapan Ermeni subaylar aracılığıyla bölgede yaşayan Ermenilere silah ve araç-gereç desteği sağlayarak Osmanlıya karşı kullanmıştır.⁴

Güney Kafkasya ve Anadolu'da Ermenilerin Silahlı Eylem Hazırlıkları

Berlin Antlaşması'ndan sonra oluşturulan yüksek beklentiler noktasında umduklarını bulamayan Ermeniler; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle teşkilatlanma ve ayaklanma faaliyetlerini hızlandırdılar. Bu dönem Doğu Anadolu bölgelerinde Kara Haç, Araratlılar, Anavatan Müdafileri gibi milliyetçi cemiyetler kurulmuş, bu cemiyetler tarafından devlete karşı çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir. 1885 yılında Armenekan Partisi, 1887'de Hınçak Komitesi akabinde de Tiflis'te 1890 yılında Taşnaksutyun Cemiyeti kurulmuştur.⁵ Taşnak Komitesi 1892 yılında gerçekleştirdiği toplantısında Ermenilerin silahlandırılması, suikast ve silahlı ayaklanmalar için hazırlıklar yapılmasıyla ilgili karar almıştır.⁶ Silahlanma faaliyetlerine Güney Kafkasya'da devam edilmiştir.

Bakü, Tiflis ve Revan'daki kiliselerde görevli Ermeni papazların silahlı çeteler için para topladıkları ve bu paraların sivil Müslüman-Türk ahalinin kanının dökülmesine harcadığı şebenderlikler tarafından belgelenmiş; bu durumun önlenmesi içinde Petersburg Sefareti aracılığıyla Rus Hükümeti nezdinde defalarca girişimlerde bulunulmuştur.⁷ 7 Ekim 1890 tarihinde vaftiz töreni için farklı bölgelerden çok sayıda Ermeni, Revan'daki Eçmiyedzin (Üçkilise) Kilisesi'ne toplanmış; İngiltere'nin Van konsolosunun da katıldığı bu vaftiz töreni Osmanlı'ya karşı mücadele planlarının görüşüldüğü bir toplantıya dönüşmüştür.⁸ Aynı yıl Tiflis Başşebenderliği'nden gelen telgraf üzerine, Revan'da top-

³ Nebi Gümüş, "Tiflis Başkonsolosu Behçet Efendi ve Hanımı Maria Behçet'in Tiflis'te Öldürülmesi", *Akademik-Us*, 3. Cilt, 1. Sayı, Artvin 2019.

⁴ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Tiflis Şebenderlik Raporları Işığında 1878 Berlin Antlaşması Sonrası Kafkasya ve Ermeni Faaliyetleri", *VII. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Cilt: 1, Ankara 2017, s. 411.

⁵ Cabbarlı, "Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 45, s. 148.

⁶ *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, İstanbul 2013, s. 70.

⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti*. Bundan sonra: BOA., HR.SFR., 1, 93/71.

⁸ BOA., *Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)*, 145/120.

lanan silahlı Ermenilerin Devlet-i Aliyye hududuna tecavüz etmek için hazırlık yaptığı haberi alınınca Hariciye Nazırı Rusya Sefareti'ne giderek bu durumun ilişkilere zarar vereceği, bu yüzden de olabilecek herhangi bir hareketin engellenmesi gerektiği konusunda Rus makamlarına talebini iletmiştir.⁹

6 Şubat 1893 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Bakü'ye çalışmak için gelen Osmanlı Ermenileri ile burada yaşayan Ermenilerin toplanarak bir komite oluşturdukları, güya fakirlere yardım ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek adı altında iane topladıkları bildiriliyordu.¹⁰ Bakü'nün, petrol ve sanayi şehri olması hasebiyle Osmanlı tebâsı olan Ermeniler için de bir cazibe merkezi haline gelmesi ve Çarlık Rusya'nın bu vilayette yoğun olarak Hristiyanlaştırma politikası uygulaması XIX. asrın sonlarına doğru Ermenilerin Bakü'ye akın etmesine neden olmuştur. Tiflis ve Bakü Şehbenderliklerinin ilgi odağında olan konulardan biri de Bakü'de çalışmak için bulunan Osmanlı vatandaşı Ermeni işçilerin muhtelif isimlerde zararlı cemiyetler kurarak kendi aralarında para toplamaya başlaması; bu paralarla silah alarak ve zararlı neşriyatlar yayımlayarak onları Van, Erzurum gibi Doğu Anadolu vilayetlerindeki Ermenilere göndermeleridir.¹¹ Tiflis Başşehbenderi Edward Bey'in Eylül 1882 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda *Mışak* adlı Ermeni gazetesinin Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar yayınladığı, konuyla ilgili Kafkasya Genel Valisi nezdinde şikâyette bulunulduğu belirtilmiştir.¹²

1896 yılında Van'da çıkan Ermeni isyanına kadar Taşnak komiteleri oraya Kafkasya'dan ciddi miktarda silah ve cephane göndermişlerdi. Ayaklanmadan 10 gün önce de Rusya'nın Van Başkonsolosu ailesini ve eşyasını Revan'a göndermiştir.¹³ Van'daki ayaklanma bastırıldıktan sonra oradan kaçan Ermeni çetecilerin Revan'a ve İran'ın Selmas şehrine toplandıkları, İngiltere'deki Anglo-Ermeniyân Sosyete Cemiyeti tarafından onlara ciddi miktarda para, silah ve cephane gönderildiği, ilkbaharda Bayezid sancağıyla Van vilayetinin Bargiri kazasına şiddetli bir hücum hazırlığı içinde oldukları Tebriz'de bulunan mektep muallimi Çilingiryân Kigork tarafından Erzurum'daki bir Ermeniye gönderilen mektubun deşifre edilmesiyle anlaşılmıştır.¹⁴

Hariciye Nezareti'nden gelen talimatlar üzerine yapılan Şehbenderlik araştırmalarında Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde kargaşalar çıkaran, terör eylemleri gerçekleştiren Ermeni çetelerinin elebaşlarının bazılarının Kafkasya Ermenileri oldukları da anlaşılıyor. Van'da derdest edilerek İstanbul'a götürülen Ermenilerin verdikleri ifadelerden çete reisleri Trabzonlu Kirgor, Tiflisli Serkiz ve Revanlı Gorki'yle birlikte hareket ettikleri anlaşılıyor.¹⁵ 14 Ekim 1898 tarihli Kars Şehbenderliği raporunda; Nahçıvan ve Gümrü Ermenilerinin İran Erme-

⁹ BOA., *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, 1201/93981.

¹⁰ BOA., *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)*, 2769/56.

¹¹ BOA., *HR.SFR.*, (1), 93/4.

¹² Feyzioğlu, "a.g.m.", s. 414.

¹³ BOA., *DH.ŞFR.*, 193/96.

¹⁴ BOA., *Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M.)*, 26/5.

¹⁵ BOA., *DH.TMIK.M.*, 63/48.

nileri ile birleşerek silahlı bir çeteyi İğdır üzerinden Van'a gönderdikleri, Pasin ve Eleşgird arasında Köseadağı ile Ahlat'ın sevk noktası olduğu, Ermenilerin Osmanlı ülkesine çok sayıda silah ve cephane ithal etmeyi düşündükleri ve tedbir alınması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁶ Kafkasya Ermenilerinden Osmanlı Ermenilerine gönderilen ve Posta-Telgraf Bakanlığı tarafından incelenen pek çok mektupta da şovenist, bölücü ve çıkarıcı fikirlerin bu mektuplar yoluyla yayılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Revanlı Ermeniler Kıbrıs'ta "Taşnakşagan" isimli bir Ermeni komitesi daha oluşturmuş; bu teşkilatın kurucularının çoğu Selmas ve Revan'dan müstear isimlerle pasaport alarak oralara gitmiş ve Revanlı Hamok Kıbrıs Taşnaklarının lideri seçilmiştir.¹⁷

Çarlık Rusyası'nın Ermeni Örgütlerine Desteği

93 Harbi sonrası Osmanlı'nın muhtelif vilayetlerinde Batılı devletlerin de desteklediği Ermeni ayrılıkçı cemiyetlerinin faaliyetleri; Rusya'nın Osmanlı'ya karşı düşmanca siyasetinden, Güney Kafkasya Ermenilerinin Osmanlı Ermenilerine, onların da Bakü, Gence ve Revan'daki Ermenilere destek için yapmış oldukları muhtelif çalışmalardan soyutlanarak anlaşılabilir. Özellikle Rus ordusunda hizmetini tamamlayan Ermenilerin, terhis edildikten sonra Ermeni komiteleri tarafından silahlandırılarak İran yoluyla Osmanlı sınırından içeri sokulmaya çalışılmasını engellemeye yönelik faaliyetler ve istihbarat toplayarak Osmanlı hükümetinin gerekli tedbirleri alması için gelişmelerden haberdar edilmesi yönünde Şehbenderlikler yoğun çaba sarf etmişlerdir.¹⁸ Rus subaylarının Diyarbakır, Sivas ve Edirne gibi vilayetlerde bulunan Ermeni ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine ayaklanmaya teşvik etmek amacıyla bölgeye geldiği yönünde istihbarat bilgileri alınınca gerekli tedbirlerin alınması için Dersaadet zabıtasına talimat verilmiştir.¹⁹ Silahlı örgüt elemanları olan Ermenilerin de Rusya'nın Van Konsolosu tarafından himaye edildikleri hakta Osmanlı Arşivleri'nde belgeler bulunmaktadır.²⁰ Osmanlı Devleti'ne karşı muhtelif siyasi faaliyetlerin içinde yer alarak suç işleyen ve silahlı eylemlere karışan bazı çete elebaşları da takipten kaçarak Güney Kafkasya şehirlerine, yoğun olarak da Bakü'ye yerleşiyor; Şehbenderlikler de onlar hakkında bilgi toplayarak Rusya makamlarından iadelerini istiyordu. Tiflis Şehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Eylül 1903 tarihli yazıda; İstanbul'da bir cinayete iştirak suçundan arandığı için Bakü'ye kaçan Ermeni komitesi şefi Leon Paşhalian'ın tutuklanarak Dersaadet'e gönderilmesinin Rusya'dan istendiği bildirilmiştir.²¹ Mayıs 1907'de Rusya vatandaşı olduklarını ve Kudüs'ü ziyaret amacıyla gemiyle Yafa'ya geldiklerini iddia eden bir grup Ermeni, Osmanlı vatandaşiyken firar ederek Rusya tebaası oldukları için karaya alınmamışlardır.²²

¹⁶ BOA., *Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)*, 31/86.

¹⁷ BOA., *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, 167/1.

¹⁸ BOA., *HR.SFR.*, 1, 94/66.

¹⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, I. cilt, Ankara 2006, s. 18.

²⁰ *A.g.e.*, s. 19.

²¹ *HR.SYS.*, 2787/5.

²² BOA, *Babialı Evrak Odası (BEO)*, 3049/228625/3.

1905 olayları sırasında Çarlık rejiminin de yardımıyla silahlanan Ermeniler Azerbaycan'ın muhtelif vilayetlerinde Müslüman-Türk nüfusa karşı vahşet boyutlarına varan katliamlar, mezalimler gerçekleştirdiler. Şehbenderlik dosyalarında, yaşanan insanlık dramını aydınlatacak yüzlerce belge bulunmaktadır. Tiflis Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Nisan 1905 tarihli yazıda Tiflis ve Bakü'deki Ermeni komitelerinin güdümünde harekete geçen çetelere Gümrü'deki Rus askerî deposundan silah yardımı yapıldığı, silahlı mücadele için İran sınırından Van'a geçişlerinin teşvik edildiği ve bu yönde muhtelif kolaylıklar sağlandığı kayıt altına alınmıştır.²³ Tiflis'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Nisan 1906 tarihli raporda da Revan, Nahçıvan, Gence ve Kafkasya'nın sair yerlerinde Ermeniler tarafından Müslümanlara zulmedildiği, Ermenilerin Rus subayları tarafından silahlandırılarak himaye edilmekte olduğu belirtiliyor:

“Ermeniler tarafından Kafkasya’da tertip edilen katliamda memurin-i mülkiye ve askeriye’nin muhafazasına mazhar olmayan Tiflis’te mukim mezhepdaşlarını müdafaa zımında civar İslam karyelerinden muavenete gelen İslamların ileri gelenleri elyevm birer birer polis tarafından derdest ve taht-ı tevkife alınmakta ve sair mahalde dahi Ermenilerin muhacematına karşı mücerred meşru olan vesait-i müdafaaaya müracaat eylemelerinden dolayı İslamlar müttehem ve mahkûm edilerek umumiyetle hapse ilka olunmakta ve bunca bi-günah Müslümanları canavarcasına helak ve telef eden Ermeniler asla mesul tutulmamaktadırlar. Kafkasya şureş ve ihtilali zamanında malen mutazarrır olan Ermenilere tahsisat verilmek üzere İslam karyeleri ahalisi Rus memurları tarafından icbar ve mevcut mahallere fûruht edilmekte ve halbuki Ermeniler zulüm ve taaddi ve muhacemat-ı vahşiyaneleri mal ve emlakleri bi’l-küllüye nehb-ü garet ihrak olarak binar edilen yüzlerce İslam karyeleri ahalisine akçe-i vahide tazminat itası hatır ve hayale bile varid olmuyor. Ermeniler, Revan ve Nahçıvan ve Gence ve mahall-i sairede doğrudan doğruya İslamlar aleyhine icra eyledikleri cinayat-ı vahşiyane ve mahal ve emlaklerinin nehb-ü garetine kanaat etmeyerek işbu ifal ve harekât-ı bagıyanelerine iştirak etmek üzere Rus zabıt ve askerlerini rüşvetle kendi taraflarına celp ederek müttefikân ve müştereken türlü türlü hıyanet ve cinayetler icra eylemektedirler. Ermeniler İslamlar üzerine kariben ve şiddetle bir hücum tedarikiyle meşgul olduklarından zaten silah tedariki yüzünden Ermenilere binde bir nispette dun bulunan Müslümanların malik oldukları cüzi eslihadan dahi bu defa kendilerini mahrum etmek üzere Ermeniler Rus memurları vasıtasıyla İslamların silahlarını toplattırıyorlar. Hülâsa İslamlara zulüm ve taaddi etmek için Rus memurları Ermenilere alet-i mükemmele olmaktadır. Bundan çend gün mukaddem nefsi-i Tiflis’te İslam pazarında Ermeni askerleri ‘biz askerliğimizi ve silahlarımızı önümüzdeki şureş ve katliamda sizin (İslamların) üzerinizde tamamıyla icra ve istimal edeceğiz ve sizden bir

²³ BOA, HR.SFR., (1), 139/72.

ferdinizi sağ bırakmayacağız' diye başura başura alenen tehdit eylemekte idiler. İşte Rusya hükümetine sadakatten zerre nema inhiraf etmeyen İslamlara reva görülen haller bu minval üzeredir.²⁴

Kafkasya'dan fesad faaliyetleri için Osmanlı topraklarına giden Ermenilerle birlikte Malatya, Harput, Arapgir vs. gibi vilayetlerden Tiflis, Bakü, Revan gibi Kafkasya şehirlerine gelip yerleşmeye çalışan ve orada da aynı amaçla çalışan örgütlenmeler içinde yer alan Ermeniler konusunda da Hariciye Nazırlığı sürekli bilgilendirilmiştir. 18 Mayıs 1908 tarihli Poti Şehbenderlik raporunda; Poti'deki Ermenilerin yardım toplamaya, silah vesair araç tedarikine hız verdikleri ve iki yüz kadar Ermeni'nin Osmanlı hududunun Bayezid cihetinde fesat ve eşkıyalıkta bulunmak üzere Kars yoluyla Revan taraflarına gelmekte oldukları hakkında bilgi yer almıştır.²⁵ Ortodoks veya Katolik fark etmeksizin Ermenilerin yurda sokulmayacağı, Rusya'dan gelen Ermeni muhacirlerin zararlı faaliyetlerinden dolayı kabul edilmeyecekleri yönündeki talimatlar da Şehbenderlikler aracılığıyla Ermeni cemiyetlerine bildirilmiştir. Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya geçmek isteyen Ermenilerin sınırda Türk ve Rus ordusuyla yaşadıkları çatışmalarla ilgili Tiflis'te yayımlanan gazetede yer alan haberler de tercüme edilerek Şehbenderlik dosyaları arasına konulmuştur. Bütün engellemelere rağmen gizli geçitleri ve asker bulunmayan yolları kullanarak sınırı ihlal eden Ermeni silahlı çetelerinin Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemek ve ayaklanmalar çıkarmak amacıyla Kars hududundan Erzurum'a ve Muş'a girebildikleri anlaşılıyor. Bölgede görev yapan Şehbenderliklerden aldığı bilgileri Sadaret'e gönderen Hariciye Nezareti'nin evrakları bu durumu ortaya koymaktadır:

"Geçen Ağustos evasıtında müsellah beş yüz Ermeni'den mürekkebe bir çetenin Kars cihetinden hatt-ı hududu tecavüzle bila-müşkilât Erzurum'a muvasalat etmiş olduğu mevsum bir mahalden alınan malumattan anlaşıldığını Vâtakan Alayı istibdallerinden yüz elli Ermeni neferinden mürekkebe diğer bir çetenin dahi ahiren Ermeni fesad komitesi tarafından istihdam olunarak Revan'a müteveccihen azimet ettiği ve orada تنها yollardan hududu tecavüze çalışacağı ve sergerdeleri bir Ermeni ile birkaç gün evvel Dersaadet'ten gelmiş olan bir İngiliz olmak ve Ermeni ameleden mürekkebe bulunmak üzere yeni bir çete dahi teşekkül etmek üzere olduğu ve eşhas-ı merkumenin elyevm Tiflis'te bulunarak orada bir İngiliz delegesiyle istişare ettikten sonra Bakü ve Kafkasya'ya gidecekleri mervi idüğünü ve Ermeni komitesinin Revan ve Şuşa arasında esliha ve mühimmat depoları mevcut olup yedi yüz bin rubleden ibaret bir meblağın komitenin iki azası vasıtasıyla müfsidlere tevzi edilmek üzere hududa irsal olunduğu haber aldığını müşir Batum Başşehbenderliği'nden varid olan 11 Teşrin-i Evvel sene [12]95 tarihli telgrafnamenin tercümesi leffen takdim kılınmış ol babda Petersburg Sefaret-i Seniyyesi'ne vesâyâ-yı lazıme icra kılınmış olmak-

²⁴ BOA, HR.SFR., (1), 144/3.

²⁵ BOA, BEO, 3314/248517.

*la bu babda lazım gelenlere evamir-i lazıme itası vabeste-i irade-i aliyye-i
Sadaret-penahileridir emr-u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.*

Hariciye Nazırı - 13 Ekim 1895.²⁶

Ermeni Çetelerinin Kendileriyle Aynı Görüşü Paylaşmayan Sivil Ermenileri Katletmesi

Kafkasya bölgelerinden isyan çıkarmak için Osmanlı topraklarına giren Ermenilerin burada onlarla aynı görüşte olmayan Osmanlı vatandaşı Ermenileri de katlettikleri hakkında Osmanlı arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bitlis Valisi Reşid Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 13 Aralık 1904 tarihli yazıda, Pervari Kazası'nın Özim Köyü'nde biri papaz olmak üzere üç Ermeni'nin Revan'dan gelen Niko ve Pederus namındaki çeteciler tarafından katledildikleri bildirilmiştir. Van vilayetinden Müküs Kazası'na giden İstefan adlı Ermeni papazı ve Özimli'de yaşayan dört Ermeni de isyan ve ayaklanmalar çıkarma, fesad faaliyetlerine katılma konusunda bu çetecilerle aynı görüşü paylaşmadıkları için çeteciler tarafından öldürülmüştür.²⁷ Kars Şehbenderi Cemaleddin Bey'in, Kars ve Revan'da örgütlenen gizli bir Ermeni cemiyetinin bölgedeki zengin Ermenilerden tehdit yoluyla para topladığı; para vermeyenleri veya ihbarda bulunanları öldürdüğü, bu duruma Rusya hükümetinin de göz yumduğu hakkındaki geniş raporu da Ermeni örgütlerinin zorbalıklarının boyutlarını anlamak bakımından önemlidir:

“Kars ve Revan havalisinde mesmuat-ı bendegâneme nazaran (edindiğim bilgilere göre) tekmil (bütün) Kafkasya ve Rusya dâhilinde ashab-ı servetle halü vakti eyüce olanlardan bir cemiyet-i hafıye tarafından tehditli mektuplarla para talep olunmakta ve taleb-i vakii ifa itmeyenler veyahut hükümete ihbar-ı keyfiyet cesaretinde bulunan mutlak surette katledilmekte ve hükümet tarafından bu hale karşı pek açık bir surette iğmaz-ı ayn olunduğu (göz yumulduğu) ve şimdiye kadar bu veçhile müteaddit defalar vuku bulan cinayat faillerinden hiç birisi tutulmadığı cihetle cemiyet faaliyetine kemal-i keremi ve şiddet ve muvaffakiyetle devam etmekte ve bu suretle toplanan meblağ yekûnunun milyonlara baliğ olduğu işitilip anlaşılmaktadır. Ez an cümle bu geçen yaz esnasında Kars'ta ashab-ı servetten ve Ermeni unsurundan olup cemiyet-i mezkurenin taleb-i vakii ifadan imtina etmiş olduğu cihetle polis hafiyelerinin taht-ı nezaret ve himayesinde bulundurulmuş olan Silanof nam tüccar akşam üzeri alaca karanlıkta mağazası önünde Revolver kurşunuyla katlolunmuş ve talep olunan akçe yine bilahare maktulün akrabası tarafından cemiyete eda ve tesviye edilmiş olduğu gibi yine o zamanlarda mezkûr cemiyet tarafından tehdit mektubuyla talep olunan meblağı itadan imtina ederek Moskova'ya firar etmiş olduğu halde orada dahi yakayı kurtaramadığı cihetle hafv ve kederinden mahall-i mezkurda vefat ederek cenazesi buraya naklolunup inşaati henüz ikmal edilmemiş olan yeni Ermeni kilisesi havlusuna def-

²⁶ BOA, Sadaret Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM.), 638/6.

²⁷ BOA, DH.ŞFR., 407/86.

nedilen ashab-ı servetten Çeltikof namında manifatura tacirinin akrabası dahi talep olunan meblağı ma ziyade eda ve tesviyeye mecbur olmuşlardı. Bu kere dahi mah-ı hal-i Rumi'nin on beşinci cumartesi günü akşamı zevali saat dokuz raddelerinde yüz bin ruble kadar serveti olduğu rivayet olunan kundura taciri Kasabof nam zat mağazasından avdetinde Şehbenderhane'ye elli adım mesafede bulunan hanesinin kapısı yanında aynı meseleden dolayı Revolver kurşunuyla katlolunmuş ve katil bir... fırar ederek derdest edilememiştir.²⁸

Mehmed Kuli Bey'in Öldürülmesi, 1905 Olayları

Bu Ermeni terör örgütü Revan'ın Müslüman-Türk aydınlarına, yazarlarına karşı da terör saldırıları düzenlemekten çekinmemiştir. Özellikle 1905 -1907 yılları arasında hemen hemen tüm Güney Kafkasya vilayetlerine yayılan Ermeni-Müslüman çatışmaları sırasında bu suikast eylemleri tırmanışa geçmiştir. Batum Şehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Eylül 1905 tarihli malumatta; Rus ordusunda yüzbaşı iken istifa ederek Revan'da avukatlık yapan, aynı zamanda gazetede yazdığı yazılarla ünlenen Mehmed Kuli Bey'in 16 yaşındaki yeğeniyle vize için Şehbenderliğe başvurduktan sonra binadan çıkarken üç Ermeni'nin hançerle üzerine saldırmalarıyla -savunduğu İttihad-ı İslam fikirlerinden dolayı- şehit edildiği bildirilmiştir.²⁹ Mehmed Kuli Bey'in yeğeni ağlayarak Şehbenderhane'ye sığınmış, üç gün orada kaldıktan sonra Tiflis'ten gelen İkbal gazetesi sahibi Celil Bey'e teslim edilmiştir.

1901 yılının Mart ayında Erzurum vilayetinden on bin Ermeni eşkiyasının Kars, Kağızman, Şurekel, Gümrü ve Revan taraflarında toplanarak Osmanlı hududunu tecavüze hazırladıkları ve kargaşa çıkarmak istedikleri yönünde istihbarat alınca durumun Kars Şehbenderliği tarafından araştırılarak rapor edilmesi istenmiştir. Kars Başşehbenderi Mehmed Fuad Bey Petersburg Sefareti'ne gönderdiği yazısında; Ermeni çetelerinin ilkbaharda saldırıya hazırladıklarına dair daha önce de sefarete bilgi verdiğini fakat Erzurum Valiliği'nden bildirildiği gibi bunların sayısının on bin değil; bin, bin beş yüz civarında olduğunu, Erzurum vilayetinin Pasin, Eleşgirt ve Bayezid taraflarından hududu tecavüz maksadıyla Kars vilayetinin Kağızman kazası, Revan vilayetinin İğdır ve Kulp cihetlerinde toplanmakta olduklarının anlaşılması üzerine bunlara meydan bırakmamak üzere Kars Askeri Valiliği ve Jandarma Naçalnikisi nezdinde girişim başlattığını beyan etmiştir.³⁰ Başka bir Şehbenderlik raporuna göre; Rus hakimiyeti altına girmiş olan Batum ve Kars taraflarında yaşayan Ermeniler üzerinde, Ortodoks mezhebini kabul etmeleri yönünde Rus baskısı arttıkça Ermeniler Osmanlı topraklarına göç hazırlığına girişmiş ve Petersburg Sefareti Rus makamları nezdinde girişimlerde bulunarak böyle bir şeye Osmanlı Devleti'nin sıcak bakmadığını bildirmiştir.³¹

²⁸ BOA, HR.SFR, 1, 173/12/1-2.

²⁹ BOA, HR.SYS, 1378/23/1-2.

³⁰ BOA, HR.SFR, 1, 125/45/7.

³¹ BOA, DH.ŞFR, 1, 137/100.

Ermeni çetelerinin hemen hemen bütün Azerbaycan vilayetlerinde kitlesel katliamlar gerçekleştirdiği ve çok sayıda köyü yakıp yıkarak Müslüman-Türk nüfusu göçe zorladıkları 1905 olaylarında yaşanan vahşetlerle ilgili Güney Kafkasya'daki tüm Şehbenderliklerde çok sayıda belge ve bilgi bulunmaktadır. Tiflis Başşehbenderliği'nin 7 Eylül 1905 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; 20 Ağustos'tan itibaren Şuşa şehrinde kısmî bir sükûnet hâkim olmaya başladığı bildirilse de çevredeki köy ve kasabalarda çatışmaların devam ettiği; Müslümanlar arasında ölü sayısının iki yüzü aştığı ve bir o kadar da evin yakılıp yıkıldığı ifade edilmiştir. 22 Ağustos 1905 tarihindeki rakamlara göre; Bakü'de Müslümanlardan 270 kişi, gayrimüslimlerdence 130 kişi çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Bakü'de tahrip edilen evler ve işyerlerinin yanında üç yüz kadar petrol kuyusu da yakılmış, Balahani'da Ermenilere ait topa asker tarafından el konulmuştur.³²

Batum Şehbenderliği'nin 8 Eylül 1905 tarihli telgrafnamesinde Bakü'de çatışmaların yeniden başladığı; Soçi'de de silahlı Ermenilerin orada yaşayan Müslümanlara saldırmasıyla başlayan çatışmalarda çok sayıda ölü ve yaralı olduğu, Rus ordusunun müdahalesiyle durumun kontrol altına alındığı ifade ediliyor.³³ Tiflis Başşehbenderliği'nden gönderilen 22 Kasım 1905 tarihli, 963 sayılı telgrafnamede; Gence'de Ermeni mahallesinde ikâmet eden üç yüz kadar Müslüman Türk'ün evinin dağıtıldığı, kendini savunmak isteyen ahaliye topçu ve süvarilerin ateş ettiği, çok sayıda ölü ve yaralının olduğu bildirilmiştir.³⁴ 7 Temmuz 1905 tarihinde Tebriz Başşehbenderi'nin, Nahçıvan ve Revan'da Müslüman köylere yapılan silahlı baskınlar, katliamlarla ilgi etraflı raporu da İstanbul'a ulaşmış; durumun vehameti sadrazam tarafından Sultan II. Abdülhamid'e arz edilmiştir.³⁵

Katliam faaliyetlerine katılmak için Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına giden Ermeniler olduğu gibi, oradan da Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerine silahlı Ermeni çeteleri geliyordu. Tiflis Başşehbenderliği'nin Şubat 1906 tarihinde verdiği malumatta Erzurum'dan Gence'ye sekiz yüz kadar silahlı Ermeninin geldiği bildirilmiş ve çetelerin sınır geçişlerinin engellenmesi istenmiştir. Tiflis Şehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Nisan 1905 tarihli malumatta; uğradıkları haksızlık ve hukuksuzluk karşısında hiddetlenen, Ermeni çetelerinin Çarlık rejimi tarafından himaye edilmesine itiraz eden Tiflis, Revan, Elizavetpol (Gence), Bakü ve Şemahı gibi Kafkasya beldelerinde yaşayan Müslümanların taleplerini iletmek üzere Rusya Heyet-i Vükelası'na temsilci göndermek hakkında karar aldıkları bildirilmiştir. Petersburg'a gönderilen 15 kişilik heyet Duma'ya Kafkasya Müslümanlarının aşağıda sıralanan isteklerini ileticek ve onlara yönelik siyasetin değişmesini isteyecekti. Heyetin taleplerine göre; Müslümanlar da bundan sonra Rusya'da yaşayan diğer halklarla eşit haklara sahip olmalıdır. Hükümette Müslümanlara temsil hakkı

³² BOA, HR.SYS, 1378/18.

³³ BOA, HR.SYS, 1378/19.

³⁴ BOA, HR.SYS, 1378/92.

³⁵ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), 489/18/1.

tanınmalı ve İslam ahalisinin seçkinleri olan Bey, Han, Seyyid ve Ulemaya Hristiyan ahalinin muteber kesimlerine verilmiş olan hukuk ve imtiyazlar verilmelidir. Devlet mekteplerinde dersler ana dilde okutulmalı; iptidai mekteplerde din ve ana dili dersini tedris eden öğretmenler diğer öğretmenlerle aynı hukuk ve imtiyazlara sahip olmalı ve el konulan vakıf malları sahiplerine geri verilerek bunların tamerine, onarımına izin verilmelidir.³⁶

1905 olaylarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kafkasya ve Anadolu'da, Ermeni silahlı çetelerinin Müslümanların yaşadıkları köy ve kasabalara yönelik saldırılarında nisbi bir azalma olsa da Ermeni komiteleri emperyalist ülkelerin himayesiyle şovenist örgütlenmelerine devam etmişlerdir. XX. asrın başlarında, Ermeni muhtariyeti oluşturma projesinin odağındaki Revan Hanlığı topraklarından Müslüman Türk nüfusun göç ettirilmesi ve Ermeniler lehinde etno-demografik durumun değiştirilmesine yönelik saldırılar yine hız kazanmıştır. Müslüman Türklere ait pek çok köy yakılıp yıkılarak ahali Osmanlı veya Azerbaycan'ın farklı bölgelerine göç etmeye zorlanmıştır. 2 Haziran 1906 tarihinde Serasker Rıza Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği yazıda; Revan Üçkilise'ye bağlı Uşulu köyünde Türklere oluşan bir heyetin Ermeni çeteleri tarafından evlerinin dağıtılarak mallarının yağmalandığı, ahalinin dağlara kaçarak orada mahsur kaldıkları ve köy halkının tamamının Osmanlı topraklarına iltica etmek istediği yönünde bilgi sunulmuştur.³⁷ Şebbenderlik raporlarında Ermeni komitelerinin ahaliye yaptığı zulüm ve işkenceler hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. 12 Ağustos 1914 tarihli raporda durum şöyle tasvir ediliyor:

“Revan muntıkası İslam ahalisi büyük tehlikeye maruz kalmışlardır. Ermenilerin zulm ve tecavüzünün ziyade şiddet peyda etmiş ve ahalinin tahammülü kalmamıştır. İslam ahali Revan şehrinde bütün eşya, emval ve sairesini bırakarak fırar etmeye mecbur kalmışlar. Revan etrafında bulunan köyler ahalisinden Ermeniler toplayabildiklerini Kırk Bulan ve Üç Kilise'ye “Eçmiyatzin”e götürüyor ve buralarda da katlediyor. ... taraflarından topladıkları rüesayı ve gençleri de Üçkilise'ye götürmüşlerdir. Bunların akibet-i hali mechuldur. 11-14 Temmuz 1335'de Revan Ermenileri yani hükümeti Zengibasara muntkasından köyler [18 köyle] ahalisine ultimatom vermişler. 2 ay müddet içinde köylerini terk edip istedikleri mahallelere hicret etmelerini tenbih ve talep etmişler. Bu müddet içinde hicret etmeyenlere tecavüz edeceklerini bildirmişler.”³⁸

Birinci Dünya Harbi yaklaşırken Doğu Anadolu vilayetleri ve Kafkasya'nın her tarafından Ermeni komitelerinin aileleriyle birlikte Revan'a toplandıkları ve bir hazırlık içinde oldukları Şebbenderler tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Ayrıca Kafkasya Genel Valisi'nin de onlarla toplantılar yaptığı, Ermeni ileri gelenlerine ziyafet ve hediyeler verdiği de raporlara yansımıştır.³⁹ Bu bilgiler-

³⁶ HR.SYS, 1377/67.

³⁷ BOA, A.MKT.MHM., 550/25.

³⁸ HR.SYS, 2877/69.

³⁹ BOA, DH.ŞFR., 44/43.

den sonra Başkumandanlık Vekaleti'nin talebi üzerine Dahiliye Nezareti'nden Van, Bitlis, Erzurum, Mamuretü'l-Aziz (Elazığ), Trabzon, Diyarbakır, Sivas ve Adana vilayetlerine şifreli yazılar gönderilerek ne kadar Ermeni ailesinin Kafkasya'ya göç ettiğinin, orada meskun olan Ermenilerin aralarında ne gibi fikir ve hareketlerin, hazırlıkların olduğunun öğrenilmesi istenmiştir.

Sonuç

Çarlık Rusyası'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı topraklarını işgal etmesinden itibaren Karadeniz'den Hazar'a geniş coğrafyalara ve uzun asırlara yayılan bir Türk-Rus mücadelesi başlamış, Terek ve Kuban nehirlerinin kıyılarına kadar ulaşan Çarlık ordusu önce Kuzey Kafkasya'nın tamamını ardınca da Güney Kafkasya'yı işgal etmeye başlamıştır. Sıcak denizlere doğru yayılma sırasında Çarlık Rusyası Moskova üçüncü Roma olmalı, tüm Ortodoks Hristiyan dünyasının yeni merkezi rolünü üstlenmelidir. Bu siyasete uygun olarak Çar Rusyası dini-ideolojik paradigması çerçevesinde hem de Kafkasya'da kalıcı hale gelebilmek için Ermeniler başta olmakla burada yaşayan Hristiyan milletleri tespit ederek onlarla işbirliğini geliştirmiş, işgal ettiği Azerbaycan topraklarının etno-demografik haritasını değiştirmek için bazı projeler uygulamıştır. Bunların en önemlisi de Ermenileri dünyanın farklı bölgelerden getirerek Revan ve Karabağ Hanlığı topraklarına temerküzleştirmek, oradaki Türk Müslüman nüfusu göçe zorlayarak bölgede hâkimiyet kurmak olmuştur. Çarlık Rusyası'nın Osmanlı'nın Doğu Anadolu vilayetleri, Boğzalar üzerinde de hesaplarının olduğu malumdur. Bu hedef doğrultusunda hem Güney Kafkasya hem de Anadolu'da Ermeni terör örgütleri aktif bir biçimde kullanılmış, Müslüman Türk nüfusa karşı kitlesel katliamlar gerçekleştirilmiştir. XIX. asrın sonu XX. asrın başları Ermeni komite ve cemiyetlerinin her iki coğrafyada artan silahlı eylem ve faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde Güney Kafkasya'da açılan Osmanlı Şehbenderlikleri'nin raporlarına yansımış, Osmanlı topraklarında suikast ve terör eylemleri gerçekleştirerek Güney Kafkasya bölgelerine kaçan Ermeni çeteciler Rusya makamlarından istenmiş, Şehbenderler yer yer komitecilerin hedefi haline gelmiştir. Bu araştırmamızda arşiv kaynaklarından verdiğimiz örneklerle Ermeni çetelerinin Osmanlı sınırları dâhilinde ve Kafkasya'da yaptıkları cinayetleri göstermeye çalıştık. Ermenilerin bölgede yaptıkları katliamlar, Çar Rusyası'nın verdiği desteklerle had safhaya ulaşmıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarında bu türden hadiselerle ilgili Şehbenderlik raporlarında çok sayıda belgeler mevcuttur. Ele aldığımız dönemde belgelerle göstermeye çalıştığımız hadiseler Ermenilerin bölgedeki katliamlarının sadece bir kısmını göstermektedir.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1), 93/71.

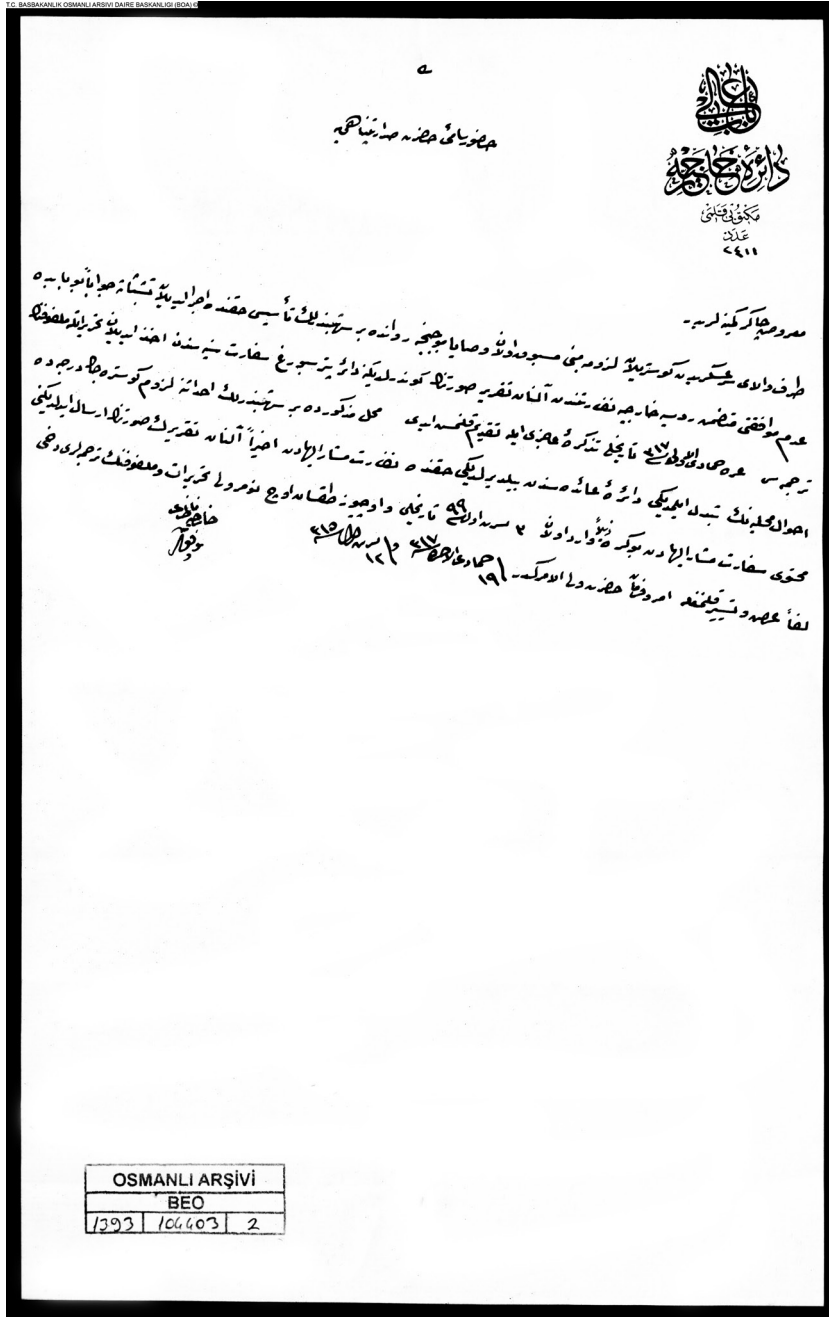
BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 145/120.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 1201/93981.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS), 2769/56.

- BOA, HR.SFR., (1), 93/4.
BOA, DH.ŞFR., 193/96.
BOA, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M.), 26/5.
BOA, DH.TMIK.M., 63/48.
BOA, Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 31/86.
BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 167/1.
BOA, HR.SFR., 1, 94/66.
BOA, HR.SYS, 2787/5.
BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 3049/228625/3.
BOA, HR.SFR, (1), 139/72.
BOA, HR.SFR, (1), 144/3.
BOA, BEO., 3314/248517.
BOA, Sadaret Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM.), 638/6.
BOA, DH.ŞFR., 407/86.
BOA, HR.SFR., 1, 173/12/1-2.
BOA, HR.SYS, 1378/23/1-2.
BOA, HR.SFR, 1, 125/45/7.
BOA, DH.ŞFR, 1, 137/100.
BOA, HR.SYS, 1378/18.
BOA, HR.SYS, 1378/19.
BOA, HR.SYS, 1378/92.
BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), 489/18/1.
BOA, HR.SYS, 1377/67.
BOA, A.MKT.MHM., 550/25.
BOA, HR.SYS, 2877/69.
BOA, DH.ŞFR., 44/43.
BOA, HR.SYS, 1377/67.
BOA, A.MKT.MHM., 550/25.
BOA, HR.SYS, 2877/69.
BOA, DH.ŞFR., 44/43.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 19. Baskı, İstanbul 2013.
CABBARLI, Hatem: "Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 45, Ankara 2013.
FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer: "Tiflis Şehbenderlik Raporları Işığında 1878 Berlin Antlaşması Sonrası Kafkasya ve Ermeni Faaliyetleri", *VII. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Cilt: 1, Ankara 2017.
GÜMÜŞ, Nebi: "Tiflis Başkonsolosu Behçet Efendi ve Hanımı Maria Behçet'in Tiflis'te Öldürülmesi", *Akademik-Us*, 3. Cilt, 1. Sayı, Artvin 2019.
MÜNİR SÜREYYA BEY: *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara 2001.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898), I. Cilt, Ankara 2006.

Eki

BEO.001393.104403.002

Revan'da bir şehbenderlik tesisine lüzum olmadığına dair Rusya Hariciye Nezareti'nden Petersburg Sefareti'ne yazılan takririn Hariciye Nezareti'ne gönderilen tercümesinin sureti hakkında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği yazı (24 Ekim 1899) - BOA, BEO, 1393/104403.

Extended Abstract

The Armenian Issue In Southern Caucasus On The Reports Of Consulate

The article is detailed from Armenian Armed Action Preparations in South Caucasus and Anatolia, Tsarist Russia's Support to Armenian Organizations, Armenian Gangs Slaughtering Civilian Armenians Who Do Not Share Their Views, Killing Mehmed Kuli Bey and 1905 Incidents. Archival sources were used in welding.

First, Armenians in the Caucasus and Anatolia are betting on Armed Action Preparations and Tsarist Russia's Support to Armenian Organizations. In 1877-1878, the Russian Ottoman War signed the Yesilköy agreement. At this time, the Armenian patriarch Neres Varjabeyan betrayed his own state and approached the Russian tsar.

Armenian religious officials used the churches for the purpose of organizing people, not just for religion but for the establishment of "Great Armenia." Moreover, pastors in churches in Baku, Tbilisi and Revan were collecting financial aid for gangs committing genocide against Muslim-Turkish people. According to archive sources, a large number of Armenians from different regions gathered at the Ecmiyedzin Church in Revan for the baptism ceremony on October 7th, 1890; This baptism, which was attended by the British consul in Van, turned into a meeting of the pillars of the fight against the Ottomans. Since Baku was an oil and industrial city, it was an attraction for Armenians. Russia had also emigrated Armenians to Baku because it wanted to Christianize your region.

Consular documents indicated that some of the ringleaders of Armenian gangs that caused turmoil and committed acts of terrorism in the Ottoman eastern province were Caucasian Armenians.

As mentioned, the second important issue is the support of Tsarist Russia for Armenian organizations. Armenian organizations were supported by Tsarist Russia. He had carried out massacres in various provinces of Azerbaijan that amounted to atrocities against Turkish-Muslim influence. With Armenians from the Caucasus going to the Ottoman Territories for their dissolution activities, organizations from provinces such as Malatya, Harput, Arapgir, etc., trying to settle in Caucasian cities such as Tbilisi, Baku, Revan have continuously documented oversight for Armenians.

Armenian societies were notified through consulates that Armenians would not be allowed into Ottoman territory regardless of whether Orthodox or Catholic. Despite these obstacles, Armenian armed gangs violating the border using secret passageways and troop-free routes are understood to be able to enter Erzurum and Muş from the Kars border in order to organize Armenians living in Eastern Anatolian provinces against the Ottoman State and create riots.

In March 1901, ten thousand Armenian bandits from Erzurum Province gathered in Kars, Kaşızman, Shurekel, Gürtüü and Revan to investigate and report the situation by Kars Consulate after receiving intelligence that they were preparing to rape the Ottoman borders and wanted to cause disturbance.

The September 8th, 1905, telegraph of the Batumi Martyrdom revived the conflict in Baku; In Sochi, armed Armenians attacked Muslims living there, killing and wounding many, and controlling the situation with the intervention of the Russian army.

The article also contains information about the massacre of civilian Armenians by Armenian gangs who do not share their views. There are numerous documents in the Ottoman archive about Armenians entering Ottoman territory to rebel from Caucasus regions, where they also massacred Armenians of Ottoman citizens who did not agree with them.

The Armenian terrorist group Revan did not hesitate to carry out terrorist attacks against Muslim-Turkish intellectuals and writers. For example, when Mehmed Kuli was a captain in the Russian army, he resigned and became a lawyer in Revan and became famous for his writings in the newspaper. Three Armenians attacked him as he left the building after applying to the consulate for a visa.

There are many documents and information about the atrocities in the South Caucasus during 1905, when Armenian gangs carried out mass killings in almost all Azerbaijani

provinces and burned down several villages and forced the Muslim-Turkish population to migrate. As Armenians traveled from the Caucasus to the Ottoman territories to participate in the massacre activities, armed Armenian gangs arrived in various parts of Azerbaijan.

20th at the beginning of the century, attacks on the migration of the Muslim Turkish population from the land of the Revan Hanıklı and the change of ethno-demographic status in favor of Armenians were again accelerated.

In the Caucasus and Anatolia from the events of 1905 to the World War I, Armenian committees continued to organize chauvinists under the auspices of imperialist countries, although there was a significant decrease in attacks by Armenian armed gangs against villages and towns inhabited by Muslims.

End of 19th century predecessor Armenian committee and cemyyats' increasing armed action and activities in both geographies reflected in the reports of Ottoman martyrdom opened in the South Caucasus in detail, Armenian gangsters who fled to South Caucasus regions carrying out assassination and terrorist acts on Ottoman soil and Russia in this investigation, we tried to show the killings of Armenian gangs within the Ottoman borders and in Kafkasya with samples from archive sources. The massacres carried out by Armenians in the region have reached such a stage with the support of Tsar Russia. There are several documents in the Ottoman archive reports about such incidents. The incidents we are trying to demonstrate with the documents during the period we are dealing with show only one of the massacres of Armenians in the region.